

Практичне значення викладених у даній темі наукових положень визначається тим, що вони допомагають більш-менш вільно і впевнено орієнтуватись у величезній розгалуженій системі права і не менш складній системі законодавства. Не засвоївши цих положень, надто важко, а то й не-можливо відшукати потрібний закон, інший нормативно-правовий акт, в якому вміщено юридичну норму, розраховану саме на потрібну життєву ситуацію.

Формуванню або вдосконаленню вмінь, навичок такого пошуку і сприяють знання **системи** права і системи законодавства.

1. Правова система: поняття і різновиди

Як і політика (політична система суспільства) та держава (система державного апарату, інших державних організацій), своєрідні соціальні системи теж утворюють різноманітні юридичні явища. Розрізняються, зокрема, правова система і система права, кожна з яких має своєрідну структуру.

Правова (юридична) система — це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або у групі однотипних держав.

До складу такої системи входять наступні **елементи**:

- різноманітні правові акти (юридичні норми з їх зовнішніми джерелами, об'єктивовані акти тлумачення і застосування цих норм), діяльність відповідних суб'єктів із створення цих актів;

- різноманітні види і прояви правосвідомості;

- стан законності та його деформації (акти правомірної, а також неправомірної поведінки).

Визначенню майже кожного з цих елементів присвячені наступні теми курсу, а взаємодія, «співпраця» позитивних, тобто підтримуваних державою і суспільством елементів правової (юридичної) системи характеризуються в останній, підсумковій темі. Зараз же поняття правової системи означене лише для того, щоб з нею не ототожнити інше системне явище — об'єктивне юридичне право (систему прав).

У конкретних правових системах, що склалися за певних історичних умов, під впливом тих або інших соціальних факторів якийсь із зазначених елементів набував домінуючого, стрижневого значення. І це накладало відбиток на все юридичне «обличчя» такої системи. Тому залежно від того, який саме елемент є визначальним у правових системах, що існували раніше та існують зараз, їх зви-

чайно розподіляють на такі **різновиди**, (або, як іноді висловлюються **правові сім'ї**):

- **нормативно-актна системи** (її історично усталена назва — **«романс-германська»**, або **«європейсько-континентальна»**);

- **судово-прецедентна системи** (її традиційна назва — «**англосаксонська**», або система **агального права**»);

«3

- **ідеологічно-релігійна система**;

- **традиційно-общинна система**. Кожній з цих правових систем притаманні такі особливості:

Нормативно-актна система:

- домінування серед форм (джерел) об'єктивного юридичного права нормативно-правових актів (які значною мірою сформувались на основі рецензії основ стародавнього римського цивільного права);

- підпорядкованість нормативно-правових актів за їх юридичною силою (ієрархічна структура правової системи);

- кодифікованість значної частини нормативно-правових актів;

- більш-менш чіткий поділ цієї системи на право приватне, що регулює відносини (насамперед майнові та особистісні), рівноправними учасниками яких є люди та їхні об'єднання, різноманітні організації (цивільне, сімейне, підприємницьке, торговельно-промислове й деякі інші галузі права); та право публічне, котре регулює відносини, учасником яких є, хоча б з одного боку, орган держави як носій владних повноважень (конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та деякі інші галузі права);

- визнання нормативно-правового акта вирішальним критерієм для офіційної, тобто державної, оцінки діянь як юридичне правових (законних) чи юридичне неправомірних (незаконних);

- допущення у деяких, щоправда досить рідкісних, випадках судового прецедента як форми юри-дичного права.

Всередині цієї правової системи виділяють **підсистеми**: «**романську**» (до якої належить законодавство Італії, Франції, Бельгії, Голландії, Іспанії, Португалії, значною мірою України, Росії, Білорусі) та «**германську**» (законодавство ФРН, Австрії, Швейцарії та ін.).

Певним різновидом зазначеної правової системи вважають також **право скандинавських країн**, особливостю якого є певна гармонізація та уніфікація нормативно-правових актів, що діють у них, а також помітна роль судово-прецедентної практики.

Правова система, що розглядається, домінує і в ряді країн Латинської Америки (Венесуела, Мексика, Аргентина, Бразилія та ін.), хоча й там існує певна специфіка, зумовлена, зокрема, впливом **на** них Конституції США.

Судово-прецедентна система:

- провідною формою юридичного права є судовий прецедент;

- функціонування нормативно-правових актів, які завжди входять до складу цієї системи, може коригуватись судовою практикою їх застосування, їх судовим тлумаченням;

- внаслідок цього забезпечується більша гнучкість, пристосовуваність юридичних норм, які, щоправда, стають здебільшого казуїстичними, менш визначеними, а в деяких випадках — навіть суперечливими;

- принципова не кодифікованість норм цієї право-вої системи, що ускладнює їх вивчення, реалізацію та застосування (проте ця складність нині додається завдяки використанню комп'ютерної техніки).

Всередині цієї системи розрізняють групу **англійського права** (Англія, Північна Ірландія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ще декілька десятків країн — членів Британської Співдружності Націй) і

право США.

Особливість останнього полягає,

по-перше,

у відносно більшій поширеності нормативно-правових актів (зокрема, кодексів, яких не знає англійське право,— цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінально-процесуального та ін.);

по-друге,

в його федеративній структурі; і,

по-третє,

у дещо меншій зв'язаності вищих судових органів навіть власними прецедентами.

У певному сенсі можна констатувати: якщо **на**

європейському континенті (за романс-германської системи) юристи цікавляться насамперед тим,

ситуацію,

учасників, то в

США

якою саме процеду-рою, за яким процесом ситуація має бути розгля-нута судом (чи іншим органом), аби дійти пра-вильного рішення.

яким чином закон регламентує певну

«матеріальні» права й обов'язки її

Англії, Канаді,

— тим, за

Так чи інакше, але нині майже третина насе-лення світу живе у державах, де діє прецедентна правова система.

Ідеологічно-релігійна система:

- пануючим джерелом права проголошуються ка-нонічні релігійні тексти (у

мусульманському праві — Коран, Сунна та ін., в індуському — збірники Вед, у єврейському — Тора (Старий Заповіт), Талмуд);

- функціонування цих джерел, однак, опосередковується тлумаченням відповідних фрагментів, на-станов, догматів, притч, легенд, оповідей із «Святих книг», яке здійснюється окремими, «довіреними» священнослужителями, теологами-юристами, авторитетними знавцями відповідної релігії; тому реальним джерелом (зовнішньою формою) юридичних приписів у розглядуваній правовій системі слід вважати релігійно-юридичну доктрину (правову ідеологію), «оздоблену» релігійними текстами;

- наявність декількох напрямків, відгалужень у рамках кожної юридично-релігійної системи (на-приклад, в ісламському праві існує сім «шкіл»);

- невідгалуженість, інтегрованість нормативних та ненормативних (індивідуальних) юридичних приписів, що формулювались «мудрецькими» та релігійними суддями, звідси — казуїстичність цих правових систем;

- невідокремленість юридичних нормативів від моральних, побутових, внутрішньо сімейних та інших (як прояв синкретичності релігійної системи).

Найбільше поширення правова система, що розглядається, зберігає у тих країнах, де більша чи значна частина населення сповідує іслам (таких країн нараховується нині понад 50, хоча не в усіх із них держава офіційно визнає мусульманське право).

Традиційно-общинна система:

- домінуючою формою права є правовий звичай, тобто традиційно-племінне, традиційно-общинне «законодавство», так чи інакше санкціоноване державою;

- юридичні норми у цій системі регулюють відносини не стільки між індивідами, скільки

між групами (сім'ями, родами та ін.), зокрема, передбачають можливість колективної відповідальності;

- питома вага цього права у різних країнах Африки, де воно ще й сьогодні зустрічається, неодноразова, оскільки в них функціонують і «взірці» колишнього колоніального права метрополій, і сучасні юридичні акти новоутворених самостійних держав.

На завершення цього стислого огляду юридичної світової панорами слід підкреслити: хоча такий поділ об'єктивного юридичного права має дуже істотну пізнавальну і практичну цінність, він, однак, ґрунтується лише на формальних, «зовнішньо джерельних» показниках. А ці показники неспроможні дати відповідь на питання, волю якої частини населення даної країни (або групи країн) відображає юридичне право, що втілене відповідною державою (або групою держав) у тих чи інших його зовнішніх формах. Отже, **вельми важлива суто юридична типологія права, здійснювана за**

схарактеризованими вище правовими системами

(«правовими сім'ями»),

не розкриває його соціальної сутності.

Це завдання виконує лише соціально-змістовна, «матеріальна» типологія правових систем (див. тему 13).

2. Система права та її структура

Система права — це система всіх чинних юри-дичних норм певної держави.

Структура системи права — це об'єктивно зу-мовлена внутрішня організація права певної дер-жави, яка полягає в єдності і погодженості всіх юридичних норм та в їх розподілі за галузями й інститутами права.

Отже, основними **структурними елементами**,

«блоками» цієї системи є: 1) *норма права*; 2) *ін-ститути права*; 3) *галузі права*. Не може існува-ти юридичної норми, яка б не входила до певного інституту і до певної галузі права.

Системність — закономірна, неодмінна влас-тивість об'єктивного юридичного права, її дефор-мація, руйнування — це аномалія, «хвороба» пра-ва, яка може звести нанівець його регулятивні можливості, перешкодити досягненню очікуваного законодавцем соціального результату.

Соціальне призначення, соціальна сутність си-стеми права — служити нормативною базою, фун-даментом державного забезпечення певних су-спільних відносин, цілеспрямованого результатив-ного впливу на них.

Галузь права — це система юридичних норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Критерії (підстави) розподілу норм за галузями:

- предмет правового регулювання (сукупність суспільних відносин, які врегульовані правом);

- *метод правового регулювання* (специфічний спосіб владного впливу держави на суспільні відносини, здійснюваний за допомогою правових норм та інших юридичних засобів).

Поняття **предмета правового регулювання** дає знання про те, що саме регулюється правом, а поняття

методу правового регулювання

дає відповідь на питання,

як (яким чином, засобом, спо-собом) держава вчиняє нормативний вплив на суспільні відносини.

Зазначені чинники об'єднання юридичних норм у галузі права неоднозначні, нерівноцінні: первинним, визначальним серед них є предмет правового регулювання, який начебто «веде» за собою метод:

як регулювати, залежить від того, що слід регулювати. Суспільні відносини, котрі суттєво відрізняються за їх характером, змістом, взаємним положенням суб'єктів (скажімо, відносини між слідчим і обвинуваченим та між батьками і дітьми), неможливо регулювати одним і тим самим методом.

Основні галузі сучасного права: конституційне (державне), адміністративне, фінансове, земельне, цивільне, сімейне, трудове, кооперативне, сільськогосподарське, соціально-забезпечувальне, цивільно-процесуальне, кримінальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудове.

У різних країнах зміст, обсяг і назви зазначених галузей права *можуть помітно відрізнятися.*

Крім того, у деяких правових системах зберігає певне значення загальний поділ системи права на так зване

публічне право і право приватне.

Інститут права — це система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних

суспільних відносин. Серед інститутів розрізняють галузеві та міжгалузеві (наприклад, інститут відпові-дальності за екологічні правопорушення).

3. Система законодавства

Якщо поняття *системи права* відбиває суттєву властивість змісту об'єктивного юридичного права, то поняття *системи законодавства* відображає специфіку його форми. '

Система законодавства — це система всіх упо-рядкованих певним чином нормативно-правових актів даної держави.

Структура системи законодавства — це зумовле-на системою права, інтересами держави та потре-бами практики правового регулювання внутрішня організація впорядкованих нормативно-правових актів (та інших письмових нормативно-правових джерел), яка виражається в їх єдності й погодже-ності, а також у розподілі за галузями, інститу-тами та іншими групами законодавства.

Структура системи законодавства має два **ос-новних різновиди:**

- **галузєва** (розподіл нормативно-правових актів за предметом правового регулювання);
- **субординаційна** або **ієрархічна**, (розподіл нор-мативно-правових актів за певними групами залеж-но від юридичної сили (закони, укази та ін.).

Крім того, у *федеративних державах* система законодавства структурується на *законодавство суб'єктів федерації* (законодавство республік, штатів) та *законодавство федеральне* (союзне законодавство). Отже, в таких випадках утворюється ще й федеративна структура законодавства (наприклад, у Російській Федерації).

Перший різновид структури законодавства значною мірою наближається до структури системи права, проте повністю з нею не збігається, оскільки залежить не тільки від останньої, а й від інших соціальних чинників. Якщо система права формується цілком об'єктивно, то система законодавства завжди є результатом цілеспрямованої діяльності певних суб'єктів систематизації, а тому залежить від інтересів держави, потреб юридичної практики, рівня розвитку юридичної науки, законодавчої техніки тощо.

4. Систематизація законодавства

Здійснювати систематизацію законодавства необхідно, зокрема, для:

- встановлення й усунення дефектів законодавства;
- підвищення його ефективності;
- забезпечення зручності користування ним, полегшення пошуків юридичної норми, яка підлягає застосуванню чи реалізації;
- сприяння вивченню законодавства, а також його дослідженню.

Систематизація законодавства — це діяльність щодо зведення нормативно-правових актів (або їх елементів) у цілісний комплекс.

Систематизація законодавства здійснюється двома основними способами (шляхом інкорпорації і кодифікації).

Інкорпорація — це спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні за певним критерієм групи нормативно-правових актів в од-ному збірнику.

Види інкорпорації:

1) за юридичним значенням — **офіційна** (підготовка і видання правотворчими органами або упов-новаженими, за їх рішенням, організаціями збірників чинних нормативно-правових актів: наприклад, Зібрання законодавства України) і **неофіційна**

(під-готовка і видання збірників нормативно-правових актів не правотворчими органами або будь-якими іншими організаціями чи особами);

2) за обсягом — **загальна** (генеральна), **галузева**, **міжгалузева**, **спеціальна** (за окремими інсти-тутами однієї галузі законодавства);

3) за критерієм об'єднання нормативно-правових актів — **предметна**, **хронологічна**, **суб'єктивна** (залежно від органу, яким видано інкорпоровані акти) та ін.

Кодифікація законодавства — це спосіб його систематизації, який полягає у змістовній переробці й погодженні певної, пов'язаної спільним предметом регулювання групи юридичних норм та об'єднанні їх у єдиному нормативно-правовому акті.

Отже, така систематизація законодавства завж-ди має офіційний (правотворчий) характер.

Види кодифікації:

1) за обсягом — **галузєва, міжгалузєва, спеціальна;**

2) за формою вираження — **основи** (основні за-сади) **законодавства, кодекс, статут, закон, по-ложення** та ін.